

HÜTTL ANTÓNIA–SURÁNYI BÁLINT–VITA LÁSZLÓ

A gazdasági növekedés és fejlettség paradoxona a kelet-közép-európai átmenetben

---

A tanulmány a közép-kelet-európai átmenet néhány sajátos tünetét elemzi. A térség volt szocialista országait általánosan jellemzi, hogy viszonylag fejlett nem piaci szektort örökölt az állami tulajdonon alapuló gazdálkodás korából, illetve esetleg még az azt megelőző történelmi korból. Itt a nem piaci szektorok viszonylag „versenyképesebbek”, mint az ipar és a többi piaci ágazat. Ez a sajátosság erősen tükröződik a makrogazdasági fejlettség szintjét és változását jelző mutatószámokban, azok paradox viselkedésében. A hagyományos makrogazdasági statisztikai módszerek azonban nem képesek arra, hogy ezt a strukturális örökséget kellő árnyaltsággal kezeljék. Így viszont nagy a veszélye annak, hogy a gazdaságpolitikát irányítók, a külföldi elemzők és tőkebefektetők tévesen ítélik meg a régió helyzetét, ez pedig téves következtetésekhez és döntésekhez vezethet. A szerzők állításait az elmúlt időszak gazdaságpolitikai történéseinek és számadatainak segítségével bizonyítják.

A volt szocialista, ezen belül különösen a kelet-közép-európai országok gazdasági berendezkedésének megváltozásával kapcsolatban széles körben használják az *átmenet* fogalmát. Gyakran elhomályosul azonban, hogy *miből mibe való átmenetről* van szó. E kérdésnek az átmenet lényegének megértéséhez pedig nagy fontosságot kell tulajdonítani. Hangsúlyozzuk, hogy a szóban forgó átmenet konkrét problémái csak igen korlátozottan azonosíthatók három már ismert transzformáció jellegzetességeivel, nevezetesen

- azoknak az országoknak a centrumhoz való gyors gazdasági felzárkózásával, amelyek korábban Európa félperifériáján mozogtak;
- a sikeres „fejlődő országok” növekedésével és világszinten való magasabb szintű integrálódásával;
- a dél-európai és latin-amerikai diktatúrákat felváltó demokráciák eredményes gazdasági fejlődésével.

A fenti esetekben ugyanis elmaradott és/vagy torzult piacgazdaságok hajtottak végre lényegi változtatásokat a gazdasági és politikai berendezkedésükön. Ezzel szemben a volt szocialista országok mindegyike tagadta a magántulajdont és a piacot a gazdaságban meghatározónak tekinthető szférában. Ugyanakkor mind ezek az országok központi célnak tekintették a gazdasági növekedést és a társadalom életkörülményeinek javítását. Mindennek megfelelően a piacot bürokratikus intézményrendszer helyettesítette, amit bizonyos egyszerűsítéssel „központi tervezésnek”, illetve „parancsgazdaságnak” szoktak nevezni.

A volt szocialista országok között az alapvető azonosság ellenére számos lényeges eltérés is mutatkozott. Ez még egyetlen országon belül – nevezetesen a volt Szovjetuni-

---

Hüttl Antónia a Miniszterelnöki Hivatal főtanácsadója.

Surányi Bálint a View Kutató, Elemző és Szolgáltató Bt. ügyvezetője.

Vita László a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem statisztika tanszékének tanszékvezetője.

ón belül – is érvényesült. Amikor tehát ezeknek az országoknak az esetében az átmenet történelmi példa nélküliségét, kivételes jellegét hangsúlyozzuk, távolról sem gondoljuk, hogy egynemű folyamatról van szó. Az kétségtelenül közös, hogy az állami hivatalok gazdasági koordinációs szerepe a politikai rendszerváltozásokkal szinte egyidejűleg meggyengült vagy elenyészett. Helyét azonban a piaci koordináció egyik napról a másikra nem vehette át. Alternatívájaként egyaránt jelentkezhet a gazdaság koordinátlansága, valamint a nyers erőszak, mint igen sajátos gazdasági koordináció. Ráadásul a feladat nem egyszerűen a piaci koordináció uniformizált alkalmazása, hanem az, hogy hogyan lehet a fejlett piacgazdaságokra jellemző differenciált intézményrendszert az egyes átmeneti országok történelmi és társadalmi hagyományainak figyelembevételével adaptálni.

A tanulmányban a kelet-közép-európai országsoporton belül kizárólag azok kérdéskörével foglalkozunk, ahol – kimondva vagy kimondatlanul – az Európai Unió országaira jellemző piacgazdasági viszonyok adaptálása a cél. Eltekintünk attól a problémától, hogy maguk az EU-országok is sok tekintetben különböznek egymástól, s a hozzájuk csatlakozni kívánó kelet-közép-európai egymás közötti különbségeire sem leszünk figyelemmel. Sok ponton az általunk leginkább ismert Magyarország viszonyainak tárgyalására szorítkozunk, de úgy gondoljuk, hogy amit róla mondunk, az a lényegét tekintve – *mutatis mutandis* – a többi kelet-közép-európai társországra is igaz. Ezekben az országokban tehát az átmenet a nyugat-európai modellbe való beilleszkedést jelenti.

Nem kívánunk az átmenet egész problémakörével foglalkozni. Középpontba egy olyan, statisztikailag és módszertanilag tisztán megfogható jelenséget állítunk, amely szerintünk ennek az átmenetnek a sajátos, kivételes jellegét ugyanúgy megmutatja, mint azt, hogy miért és hogyan célszerű ezt a sajátosságot a gazdaságpolitikában figyelembe venni. A továbbiakban arra szorítkozunk, hogy a közép-kelet-európai gazdasági növekedés aggregált mutatószámainak szokatlan viselkedésében megmutatkozó *paradoxon* néhány sajátos vonását, és az azt kiváltó okokat elemezzük. Az okok és hatások részben a statisztikai mérés természetéből következnek, de az elemzés több helyen kitér ennél jóval szélesebb összefüggésekre is.

A paradoxon

A kilencvenes évek folyamán a volt szocialista országokban zajló transzformációs válság a makrogazdasági fejlődés erős hullámvázásával járt együtt. Maga a folyamat is meglehetősen hektikusan alakult, amit még tetézt az a körülmény, hogy az aggregált statisztikai mutatók kevésbé alkalmasak a strukturális komponensekből fakadó változások elkülönítésére. Ezért meglehetősen eltérő következtetésekre juthatunk attól függően, hogy milyen kiválasztott mutatószámmal jellemezzük a vizsgált országok fejlettségét és annak változását.

Első megközelítésre nehezen értelmezhető megfigyelés, hogy a gazdasági teljesítmény hullámvázása, egyes évekbeli drasztikus visszaesése ellenére a vizsgált országok dollárban, ECU-ben kimutatott GDP-je rendre ezzel ellentétesen viselkedik (*1. táblázat*). Szélső esetben még az is előfordult, hogy a volumencsökkenés dacára, a volt szocialista országokban a külföldi valutákban kifejezett GDP – paradox módon – emelkedő tendenciát mutatott. Másképpen kifejezve, a transzformációs válság idején ezen országok nemzeti valutái – a GDP deflátorához képest – felértékelődtek.¹

¹ A kérdéssel más megközelítésben foglalkozik Artner–Inotai [1997].

1. táblázat

A GDP volumenének és ECU-ben kifejezett értékének változása az előző évhez képest*
(1994–1995, százalék)

Ország	1994		1995	
	volumen-index	értékindex ECU-ben	volumen-index	értékindex ECU-ben
Bulgária	1,8	-8,0 **	-2,3	16,8
Cseh Köztársaság	2,6	13,6	4,8	15,1
Észtország	-2,7	37,1	3,0	41,9
Lengyelország	5,2	16,4	7,0	22,1
Lettország	0,6	52,1	-1,6	0,2
Litvánia	1,0	64,2	2,7	18,4
Magyarország	2,9	6,4	1,5	-2,5
Románia	3,9	12,3	6,9	7,4
Szlovák Köztársaság	4,9	20,9	7,4	15,0
Szlovénia	4,9	11,3	3,5	17,8

* A táblázatokban a nemzetközi összehasonlításra közölt adatok a KSH [1996] és a nemzeti statisztikai kiadványokból származnak.

** 1994-ben Bulgáriában a levát kb. a felére értékelték le.

A 1. táblázatban bemutatott két év is jól illusztrálja ezt a látszólagos ellentmondást, hiszen az ECU-ben kifejezett értékindexek általában rendre jóval magasabbak, mint ahogyan azt a nemzeti valutában számolt volumenindexek és az ECU – az időszakra jellemző – 2-3 százalékos árindexének szorzata azt magyarázná.

Az is különös, hogy igen eltérő képet kapunk az általunk vizsgált országok relatív fejlettségéről és annak alakulásáról attól függően, hogy hivatalos valutaárfolyamon vagy vásárlóerő-paritáson hasonlítjuk őket össze.

2. táblázat

Az egy főre jutó GDP a közép- és kelet-európai országokban, 1995
(ECU)

Ország	Deviza- árfolyamon	Vásárlóerő- paritáson	Árfolyam/ vásárlóerő-paritás
Bulgária	1179	4 226	3,58
Cseh Köztársaság	3378	9 100	2,69
Észtország	1870	3 900	2,09
Lengyelország	2294	5 300	2,31
Lettország	1249	3 100	2,48
Litvánia	1145	3 900	3,41
Magyarország	3338	6 449	1,93
Románia	1198	4 100	3,42
Szlovák Köztársaság	2494	7 100	2,85
Szlovénia	7127	10 100	1,42

A 2. táblázatban látható tendencia részben visszavezethető a szakirodalomban *Balassa-Samuelson-hatás* néven ismert jelenségre. A jelenség magyarázata az, hogy a termelékenység növekedése elsősorban a nemzetközi kereskedelemben kerül, kereskedelemké-

pes² előállítását érinti, ebből következően a fejlettebb országokban a kereskedelemképes javak termelése jóval termelékenyebb, mint a kevésbé fejlett országokban. Ugyanakkor az egyes országokon belül a termelési tényezők piacán ki kell egyenlítődni a termelési tényezők árainak. Ez akkor következik be, ha a fejlett országokban a nemzetközi kereskedelembe kerülő javak árszintje – a termelékenységükhöz képest – alacsonyabb, mint a nem kereskedelemképes szektorokban. A kevésbé fejlett országokban az alacsonyabb fejlettségi szint elsősorban abban mutatkozik meg, hogy kevésbé termelékeny a kereskedelemképes javak előállítása. Ezért kisebb a termelékenységi különbség a kereskedelemképes és a nem kereskedelemképes javak között is. Ebből következően az országon belül a termelési tényezők árai abban az esetben egyenlítődnének ki, ha a kereskedelemképes és a nem kereskedelemképes javak árarányai közelebb kerülnek a termelékenységi arányokhoz.

A hivatalos árfolyamok a kereskedelemképes szektorok nemzetközi árarányain alapulnak, kifejezve a közöttük lévő termelékenységi különbséget. Ha ugyanezt az árfolyamot használjuk a nem kereskedelemképes szektorok összehasonlítására, akkor ez nem lesz arányos azok termelékenységének nemzetközi arányaival, hanem leértékeli a kevésbé fejlett országok nem kereskedelemképes szektorainak fejlettségét. Amennyiben tehát ez utóbbi javak esetén is áttérünk a saját termelékenységi arányaikat tükröző árfolyam használatára (a vásárlóerő-paritás számítás lényegében ezt teszi), akkor a szegényebb országok – a hivatalos árfolyamon történő összeméréshez képest – fejlettebbeknek mutatkoznak.

A 3. táblázat szemlélteti, hogy a kilencvenes évek első felében – a kereskedelemképes és a nem kereskedelemképes árak eltérő alakulása hatására – milyen jelentős volt a *rés* az ipari árak növekedése és a gazdaság egészének áralakulását tükröző GDP-deflátor között. Ez mutatkozik meg abban, hogy a gazdasági visszaesés ellenére a magyar GDP dollárban, ECU-ben kimutatott szintje emelkedést mutatott.

3. táblázat

Árindexek és a forint hivatalos árfolyamindexe, 1991–1996
(előző év átlaga = 100)

Év	A forint árfolyama	Ipari termelői árindex*	GDP-deflátor	Fogyasztói árindex
1991	116,4	131,7	128,2	135,0
1992	107,9	111,5	121,6	123,0
1993	110,8	110,8	121,3	122,5
1994	115,6	111,3	119,5	118,8
1995	126,8	128,9	125,5	128,2
1996	119,0	121,8	120,4	123,6

*Az 1992 óta érvényes ágazati osztályozás szerint.

A Balassa–Samuelson-hatás csak részlegesen magyarázza az általunk vizsgált paradoxont. A kelet-közép-európai gazdaságok fejlettsége és annak alakulása a rendszerváltás során nemzetközi összehasonlításban több sajátos vonást mutat. A jelenségnek a régió volt szocialista országaihoz kötődő, néhány kevésbé közismert összefüggése ezen országok viszonylag fejlett nem piaci szektorával hozható összefüggésbe.

² A továbbiakban a szakirodalomban általában használt *tradable, non-tradable* jelzők helyett használjuk annak magyar megfelelőjét, a kereskedelemképes és a nem kereskedelemképes kifejezéseket. A fogalom bővebb kifejtését lásd a Közgazdasági Szemle múlt havi számában megjelent Szapáry–Jakab-cikk függelékét (Szapáry–Jakab [1998]).

Módszertani kitérő

Ahhoz, hogy a következőkben kifejtett állításainkat módszertani oldalról is pontosabban alátámaszthassuk, először is részletesebben ismertetjük a nemzetgazdasági elszámolások azon jellemzőit, amelyek közrejátszanak a gazdasági növekedés és fejlettség általunk tárgyalt paradoxonában.

Az eddigiekben szó volt a kereskedelemképes és a nem kereskedelemképes javak közti különbségről. A nem kereskedelemképes javak csoportján belül külön nehézségek merülnek fel a nem piaci javak statisztikai mérésével kapcsolatban.

Bármely gazdaságban – egymás mellett – megtalálható piaci és nem piaci termelés. Akkor beszélünk piaci termelésről, ha az előállított termékek és szolgáltatások a vevők és az eladók magatartását érdemi módon befolyásoló áron kerülnek piaci cserére. A piaci tevékenységek esetében a piaci ár releváns értékmérőt jelent, mivel az tükrözi az adott piacon a kereslet és kínálat egyensúlyi helyzetét. Nem piaci tevékenységek esetén viszont nincs ilyen objektív értékmérő, ezért a tevékenységeket – jobb híján – a ráfordítások összegével értékeljük. Itt csupán arra van lehetőség, hogy a termelés ráfordításait mérhessük piaci áron. Erre sincs mindig lehetőség, mert például a lekötött tőke hozadékát, a nem piaci termelésben nem realizálódó profitot szinte lehetetlen megbecsülni.

A piaci ár léte azt is lehetővé teszi, hogy összehasonlíthassuk a ráfordításokat és a kibocsátást, vagyis mérhessük a tevékenység hatékonyságát. Így beszélhetünk külön az egyes termelési tényezők hatékonyságáról, a munkaerő termelékenységről és a tőkehatékonyságról. A ráfordításokkal mért nem piaci termelés esetén lényegében nincs mód a hatékonyság mérésére. Ez gátolja a tevékenységek szelekcióját.

Az állam által nyújtott közösségi és jóléti szolgáltatások tipikusan nem piaci tevékenységek.³ Az állami egészségügy, oktatás, közbiztonsági szolgáltatás általában nem hasonlítható össze a magántermelők piaci alapon nyújtott hasonló szolgáltatásaival. Még akkor is, ha az állam magántermelőktől vásárolja és osztja el ezeket a szolgáltatásokat, az a körülmény, hogy az állam a monopolhelyzetben lévő vásárló, kizárja vagy legalábbis erősen korlátozza a piaci mechanizmusok érvényesülését. Vagyis ténylegesen akkor is nem piaci termeléssel van dolgunk, ha formálisan a piacon megy végbe a termelés értékesítése. Nem piaci módon többnyire csak szolgáltatásokat lehet előállítani, termékek forgalma esetén előbb-utóbb kialakul a másodlagos piac.

Témánk szempontjából az a lényeges kérdés, hogy ha a gazdasági fejlődést időben és térben összehasonlítjuk, akkor alapvetően más módon kell eljárni attól függően, hogy piaci vagy nem piaci termelésről van szó. Ennek megértéséhez először nézzük meg, hogyan történik a piaci termelés összehasonlítása!

Az összehasonlítás valójában a termékek és szolgáltatások mennyiségére és minőségére vonatkozik, az árak az aggregáláshoz szolgáltatják a súlyokat. A piaci árak objektív értékmérők, ezek alakulását az egyes gazdasági alanyok érdemben nem befolyásolhatják, tehát tényleges társadalmi preferenciákat fejeznek ki. Az árak tehát adottak, a kérdés csupán az, hogy mely időszak és mely térség piacán kialakult árakat vesszük alapul. Időbeli összehasonlításakor valamely korábbi időszak árain mérjük meg a termelés volumenét, és a „változatlan áras” termelés változása mutatja a gazdasági fejlődést, kiküszöbölve a folyó áras értéknek az infláció okozta emelkedését. Nemzetközi összehasonlításakor valamely országcsoportra jellemző „nemzetközi áron” összegezzük a mennyiségeket. Azonban piacról lévén szó, az árak a piacok között is többé-kevésbé kiegyenlítődnek: a tapasztalatok

³ A tanulmányban szinonimaként használjuk a nem piaci termelés és a közösségi szolgáltatások fogalmát. Elhanyagoljuk a két fogalom közti módszertani eltéréseket. A nem piaci termelés elsősorban a kibocsátás átadásának módjára vonatkozik. Arra, hogy az nem a piaci cserében kerül értékesítésre. A közösségi szolgáltatások fogalma viszont azt fejezi ki, hogy az állam milyen szolgáltatások nyújtásáról gondoskodik.

szerint időben közelálló évek, vagy egymással intenzív gazdasági kapcsolatban álló országok piaci árai nem mutathatnak nagy eltérést. Az összehasonlításhoz tehát található egységes, ugyanakkor a vizsgált gazdasági jelenségekre nézve releváns mérőeszköz.

Nem piaci termelés esetén nem a kibocsátás mennyiségét és minőségét, hanem a ráfordítások volumenét tudjuk csak összehasonlítani, hiszen a kibocsátásoknak nincs piaci ára, tehát nem létezik olyan súlyvektor, amellyel az egyes termékek és szolgáltatások volumenét összesíthetnénk. Ebben az esetben tehát a bérek, a termelőfelhasználás és az állóeszköz-elhasználódás költségeit tudjuk – időben vagy térben – rögzített áron összevetni.

A vásárlóerő-paritás számításakor tehát az összehasonlításra kerülő javak három típusát különböztethetjük meg. A piaci termékek és szolgáltatások közül a kereskedelemképes javak paritása nagyjából megegyezik a hivatalos árfolyamon mért árárányokkal. A nem kereskedelemképes piaci szolgáltatások paritása az azonos minőségű szolgáltatás reprezentánsok árárányaiból számíthatók. A nem piaci szolgáltatások árárányai a felhasznált termelési tényezők árárányain alapulnak.

Módszertani szempontból a dotációk kérdéskörére is ki kell térni. Ennek lényege, hogy az államszocializmusban a központilag kialakított árak nem fejezték ki a ráfordításokat, rosszul orientálták a piacot és a tőkeallokációt. Az önkényes árak egy része dotációs szándékú volt. A kilencvenes évek első felében a dotációk leépítése fokozatosan, több év alatt ment végbe. A nemzetgazdasági elszámolásokban a dotációk nem részei a GDP-nek, ami alulértékeli az ország gazdasági teljesítményét.

A piaci és nem piaci szektorok néhány sajátossága Kelet-Közép-Európában

A hatvanas években publikálta Jánossy Ferenc a szocialista országok kvázifejlettségéről szóló elméletét (Jánossy [1969]). Jánossy azt az állítást fogalmazta meg, hogy a szélesen értelmezett termelési tényezők minőségével meg nem alapozott gazdasági szerkezet csak olyan, „mintha” közeledne a fejlett országokéhoz, valójában Patyomkin-falu jellegű sajátosságai vannak. A rendszerváltás során ez a nézet sok szempontból bizonyítást nyert. Ha arra utalunk, hogy a vizsgált országcsoporton belül a látszólag legfejlettebb NDK gazdaságban a privatizáció negatív összegű végszaldóval zárult, akkor sok további bizonyítékra nincs is szükség. Jórészt csak a meglévő szerkezetet lerombolva, majd újjáépítve lehetett a piaci szektort új fejlődési pályára állítani. Szerkezeten itt egyaránt értjük az ágazatok szerinti összetételt és a vállalatok belső szervezetét.

Állítjuk viszont, hogy a *nem piaci szektorokra nem ugyanez a helyzet*. Kelet-Közép-Európában ennek a szférának egyik feltűnő vonása az, hogy részaránya az országok jövedelemtermelő képességéhez viszonyítva feltűnően magas. Az ok részben a régió történelmi tradícióiban található meg, vagyis abban, hogy korábban a világgazdaság centrumában vagy annak közvetlen határán helyezkedett el. A másik ok egy olyan fejlesztési politikában kereshető, amelynek célfüggvényében – mint már utaltunk rá – e társadalmi-gazdasági területek egy része preferenciát élvezett. Ez utóbbi egyaránt kapcsolódott a rendszer egalitárius és emancipatórikus ideológiájához, valamint militarista-bürokratikus természetéhez.

A militarista jelleg világszerte ellentmond a tőkehatékonyság követelményeinek. Ám a bipoláris világrendszerben a szovjet blokkban szinte egyedül a haditechnika volt kitéve valóságos versenykényszernek. Ebből az a meglepő következmény adódik, hogy számos kapcsolódó területen is a haditechnika volt az ágense a totális kontraszelekció fékezésének, miközben sok erőforrást feleslegesen vont el a gazdaság más területeitől.

Részben ez utóbbiból, részben a már említett tradíciókból következően nem helyes a versenyszféra bizonyítottan kvázifejlett jellegét minden további nélkül kiterjeszteni a gazdaság más területeinek az értékelésére is. S hogy ez nem valamiféle utólagos okosko-

dás, annak bizonyítására elegendő az úgynevezett *szputnyiksokkra* utalni az Egyesült Államokban, s különösen az úrkutatás oktatásra ható eredményeire. Az oktatás területén bizonyos tények (diákolimpiák eredményei, IEA-vizsgálatok⁴ adatai) is egyértelműen azt bizonyítják, hogy valóságos eredmények születtek (IEA [1988], *Postlethwaite–Wiley* [1992]). S a járványügytől kezdve számos más egészségügyi területig ugyancsak a fejlett világgal összevethető teljesítmények mutathatók ki. Talán azt az állítást is megkockáztathatjuk, hogy a szocialista gazdálkodási mód kevésbé volt inadekvát a nem piaci szektorokban, s ezért kevésbé gyakorolt visszahúzó hatást a teljesítményükre.

4. táblázat

A GDP fő összetevőinek relatív színvonala néhány kelet-közép-európai országban, 1993*
(egy lakosra vetítve, vásárlóerő-paritáson, Ausztria = 100)

Ország	GDP összesen	Lakossági fogyasztás	Ebből: oktatás	Közösségi fogyasztás	Beruházás
Csehország	44,1	50,2	70,1	66,6	33,9
Lengyelország	24,4	31,4	38,8	32,4	11,5
Magyarország	31,2	42,3	64,5	40,4	15,4
Szlovénia	48,2	53,9	58,4	59,9	32,1

*A nemzetközi összehasonlítási program alapján (KSH [1996]).

A 4. táblázat jól szemlélteti, hogy a vizsgált országok mindegyikében a nem piaci szolgáltatások (oktatás, közösségi fogyasztás) fejlettsége meghaladja a gazdaság átlagos fejlettségét. Míg a GDP átlagosan csupán 24–48 százalékát éri el az osztrák színvonalnak, addig az oktatás 39–70 százalék, a közösségi fogyasztás (államigazgatás, rend és jogvédelem stb.) 32–67 százalék közötti viszonylagos szintet mutat. Ugyanakkor mind a lakossági fogyasztásban szereplő piaci javak, mind a beruházások nemzetközi áron mérve jóval kevesebbet érnek, mint a hazai valutákban. A vizsgált közép-európai országok elmaradását tehát nagymértékben a piaci szektorok által előállított termékek technikai szintjében és piacképességében tapasztalt elmaradás magyarázza.

Ezt a megállapítás a valóságban még erősebb, ha figyelembe vesszük az összehasonlításhoz alkalmazott módszert. Nevezetesen azt, hogy az 1993-as vásárlóerő-paritás számításakor a nem piaci szolgáltatások színvonalának becslése azzal a feltételezéssel készült, hogy az osztrák iparhoz viszonyított termelékenységi elmaradás a nem piaci szektorokra is jellemző. Vagyis a nem piaci szektorokban eleve közömbösítették a Samuelson–Balassa-hatást. Másképpen megfogalmazva azt is mondhatjuk, hogy a kelet-közép-európai országokban a nem piaci szektorok a gazdaság általános fejlettségéhez képest – túl az előzőekben tárgyalt Balassa–Samuelson-hatáson – fejlettségi többlettel rendelkeznek.

A nem piaci szektor helyzetének alakulása Magyarországon a strukturális válság időszakában

A rendszerváltó erők egyike sem vonta kétségbe a nem versenyző ágazatok fontosságát, sőt egyikük-másikuk jelentőségét különösen is kiemelte. (Az oktatás „stratégiai ágazat”, a halandóság tekintetében nemzetközi helyezésünk szégyenletes, ezért az egészségügyre nagy feladat hárul stb.). Kivételt egyedül talán a belső elhárítás és a hadsereg megítélése

⁴ IEA = International Association for the Evaluation of Educational Achievement.

jelentett. A közigazgatás tekintetében az állam kívánatos szerepének megítéléséből következően voltak ugyan eltérő álláspontok, ám az önkormányzatiság az új politikai rendszer egyik központi gondolata volt. Ennek következtében e szféra összvolumene aligha tűnt túlméretezettnek. A másik politikai kulcselem, a jogállamiság is logikusan megkövetelte az ennek megfelelő létszámot és finanszírozást.

Az oktatás területén sok fronton is expanziót indukált az új rendszer. A hetvenes évek végi hírhedt körzetesítés ellenhatásaként sok településen újra nyíltak az általános iskolák. A demográfiai helyzet minden egyéb tényezőtől függetlenül éppen akkor a középfokú oktatásban okozott létszámnövekedést, amelynek infrastruktúráját az akkorra megépült új középiskolák, a visszakapott egyházi iskolák és az újonnan alakuló alapítványi iskolák jelentették. A felsőoktatás tekintetében felszólító jellegű volt az a tény, hogy – a munkaerő-tervezők „jóvoltából” – Magyarország a felvett elsőéves hallgatók aránya tekintetében az európai rangsor egyik sereghajtójaként kullogott.

A nagymértékű piacvesztés és a csődtörvény következtében a versenyszektorban a korábban ismeretlen munkanélküliség drámai módon nőtt, aminek mind társadalmi hatásai, mind a munkanélküli-segély költségvetési terhei riasztóak voltak. Ilyen körülmények között nem lett volna ésszerű a közsférában is a tömeges elbocsátás programjával fellépni, annál is kevésbé, mert a mérsékelt bérért végzett hasznos munka sokkal gazdaságosabbnak tűnt, mint az ugyanezen személyeknek adandó munkanélküli-segély.

A „közsféra” karcsúsításának egyébként komoly akadályát jelentették volna a szakszervezetek. Ez utóbbiak közül a versenyszférában tevékenykedők érthetően gyengék, ezzel szemben a közsféra szervezetei a dekorumként létrehozott és fenntartott „érdekegyeztetési” intézményekben kifejezetten erős, politikai fenyegetést is jelentő pozícióba kerültek. Ennek tudatában tagjaik számára biztonságot, anyagi gyarapodást is ígérő törvényi háttérrel követeltek.

A másik oldalról, a kormányzati politika is a közsférától remélte saját középosztályi háttérének megalapozását. Ezért nem csupán partner, hanem kezdeményező is volt a köztisztviselői és közalkalmazotti törvény kialakításában, megszavazásában és életbe léptetésében. Ez viszont „bebetonozta” a létszámot – többek között azzal, hogy rendkívül drágává tette az elbocsátásokat ebben a körben.

Mindez természetesen tetemes költségvetési terhekkel járt, ami a csökkenő GDP-vel szembesítve Magyarországon is és külföldön is szemet szúrt. Különösen azért, mert a közszolgáltatások fejlettségét a visszaeső piaci szektor még szembetűnőbbé tette. A folyamatok külső megítélése azért volt kritikus, mert a gyorsan növekvő külső államadóságot, pontosabban a külkereskedelmi és folyó fizetési mérleg fokozódó hiányának a következtében fenyegető adósságszpirál révén Magyarországon kulcsszerephez jutott a Bretton Woods-i íkrek értékítélete. Ez a kulcsszerep abból a speciális körülményből is táplálkozott, hogy a nyolcvanas évek elején bekövetkezett likviditási krízisre – amelytől semmilyen „szovjet ernyő” nem védett – Magyarország az IMF-be és a Világbankba való puccszerű belépéssel válaszolt. Ezzel megkezdte a KGST-birodalomból való diszkrét kihátrálást, s ehhez a jelzett intézményekben védelmezőkre talált. Cserébe e két intézmény lett a gazdaságirányítás karmestere, és a nemzetközi tőke rábízta magát az országot kívülről legjobban ismerő intézmények értékítéletére. Mellékhatásként az ország fiskális elitje is e két intézmény tanítványává vált a belépést követően már a rendszerváltást megelőzően.

A rendszerváltás után a protektor sok tekintetben cenzorrá lényegült át. Az IMF a költségvetési hiány alakulásának őrszemévé vált, a harmadik világra szakosodott Világbank pedig mindenekelőtt a nem piaci szektoroknak az ország GDP-jéhez mért „hipertrófiáját” ostromozta. Így ezeket az intézményeket nem „hatotta meg” az az 1993–1994-ben követett monetáris politika, amely az infláció letörését és a folyó áras GDP

növelését a forint reálfelértékelődése árán érte el, miközben az ország belső eladósodása is ugrásszerűen megnőtt, mindenekelőtt az államkötvények kibocsátásának formájában. Stabilizációt, a nagy elosztó rendszerek reformját és államháztartási reformot követeltek. Ezek a hazai valuta leértékelésének, a lakosságnak jutó pénzbeli transferek megkurtításának, s a közszolgáltatások privatizációjának, karcsúsításának, konstrukciós átszabásának kódnevei voltak. Eszközül a készenléti hitel-megállapodás feltételeinek elfogadtatása, illetve a világbanki hitelek odaítélésének kritériumai szolgáltak. Ezeket a kritériumokat mind a nemzetközi hitel- és pénzpiac, mind a külföldi potenciális befektetők irányművekként tekintették.⁵

A sürgetéseknek végül is engedve – kiforratlanul és széles frontvonalat nyitva – kapott bele a kormányzat a nagy elosztó rendszerek és az államháztartás más területeinek restrukturizációjába és átszabásába. Az államháztartási kiadások visszafogása egy jellegzetes s önmagában konzisztens gazdaságfilozófia esetleges lecsapódásaként jellemezhető. Lényege az a meggyőződés, hogy a fejlődés nem több, mint a gazdasági növekedés, s ezt a mennél alacsonyabb bérköltségek, a bérekre rakódó ennél kisebb költségek, s mindenekelőtt az alacsony adókulcsok szolgálják. S az sem engedhető meg, hogy az úgynevezett közfogyasztás volumene ne álljon arányban a GDP-vel mért fejlettséggel.

Témánkhoz, vagyis a GDP-vel mért gazdasági fejlettség és növekedés kérdéséhez közvetlenebbül részben a nem piaci szektorra vonatkozó átgondolatlan s nem egyszer vissza is vont intézkedések, valamint az energiaszolgáltató cégek külföldi kézbe adása kötődik. Ez utóbbi azért, mert időben egybeesett azzal, amikor az állam megszüntette az energia hatósági árszabályozását és a megmaradt dotációkat. A dotációk, ártámogatások leépítése mindenképpen indokolt volt, hiszen ez a közgazdasági racionalitás előmozdítását szolgálta. Az ártámogatások megszűnése minden érintett területen (háztartások, mezőgazdaság stb.) az árakat és ezen keresztül a folyó áras GDP értékét növelte, miközben nem befolyásolta a GDP volumenének alakulását. Sőt, a nem piaci szolgáltatások területén a költségnövekedés alapvetően a dotációk, mindenekelőtt a közműdíjakban érvényesülő, az államszocializmusból örökölt dotációk leépítésére volt visszavezethető, és a költség-szintű mérésből következően úgy tűnt, mintha megnőtt volna a közösségi szolgáltatások részaránya. Valójában nem történt más, mint a termelőfelhasználás árárányai a nem piaci szektorban is közelítettek a piaci árszinthez. Mint ahogy a későbbiekben még részletesen visszatérünk rá, a dotációk megszüntetésének sajátos megnyilvánulása, hogy a nemzetközi összehasonlításban szűkült a rés az átmeneti országok gazdasági fejlettségének valutaárfolyamon és vásárlóerő-paritáson mért szintje között.

Az ártámogatások leépítése ugyan jelentős mértékben meglóditotta az inflációt, ezt azonban a forint leértékelésével két ok miatt nem kellett teljes mértékben követni. Egyfelől a fogyasztási dotációk leépítése az ipari termelői árakat közvetlenül nem érinti, csupán a lakossági és a közösségi fogyasztás árindexét. Ebből következően az export versenyképessége fenntartható az általános árindexhez, a GDP deflátorához képest reálfelértékelő politika mellett is. Másfelől számítani lehet arra, hogy a működő tőke szokatlanul nagymértékű beáramlása még abban az esetben is finanszírozhatóvá teszi a fizetési mérleget, ha a reálfelértékelés hatására a külkereskedelmi mérleg esetleg romlani kezd.

Az államháztartási reformnak nevezett, a közösségi és jóléti szolgáltatások megkurtítá-

⁵ Az 1994-es választási kampány során az ellenzéki pártok programja készségeket mutatkozott kormányra kerülve ezeknek az igényeknek megfelelni. A megalakuló új kormány egy leértékelést végrehajtott ugyan, de az IMF-tárgyalások igen nehéznek bizonyultak. Így, amikor a mexikói krízis akut bizalmi válsággal fenyegetett, drasztikus lépésekre került sor. Ezt a köznyelv Bokros-csomagként szokta emlegetni, noha sem az új monetáris irányzat, sem az ugyancsak 1995-ben sorra került energiaszektor-privatizáció nem köthető egyoldalúan a pénzügyminiszter személyéhez. Ugyancsak a pénzügyminiszter neve fémjelzi a bankprivatizáció legérzékenyebb lépését.

sára korlátozódó intézkedésekkel kapcsolatban saját álláspontunkat célszerűbbnek látjuk nem a transzformációs válság, hanem az azt követő növekedési időszak problematikája kapcsán kifejtteni. Az mindenestre tény, hogy a piaci transzformációs válság idején éppen ezeknek a nem piaci ágazatoknak a lábón maradása fékezte a válság elmélyülését, a foglalkoztatottság visszaesését és egyben a GDP csökkenését.

5. táblázat

A nem piaci szolgáltatások kibocsátása és annak finanszírozása Magyarországon, 1992–1996*
(a GDP százalékában)

Megnevezés	1992	1993	1994	1995	1996
Közigazgatás	4,0	4,3	4,5	4,4	4,3
Közbiztonság, rend- és jogvédelem	2,0	2,1	2,1	1,8	1,8
Oktatás	6,3	6,4	6,5	5,8	5,4
Ebből:					
– államháztartási finanszírozás	5,5	5,6	5,5	4,8	4,4
– lakossági finanszírozás	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8
– magán nonprofit	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
Egészségügy	6,9	7,0	7,1	6,7	6,6
Ebből:					
– államháztartási finanszírozás	6,2	6,1	6,2	5,6	5,4
– lakossági finanszírozás	0,7	0,8	0,9	1,1	1,2

*A szolgáltatások kibocsátása magában foglalja a termelőfelhasználás, a munkavállalói jövedelem és az értékcsökkenés értékét. Az egészségügyi szolgáltatások összege tartalmazza a gyógyszer támogatások értékét is. A jóléti szolgáltatások kibocsátása nem tartalmazza az intézmények vállalkozói bevételeit.

Az 5. táblázat egyértelműen igazolja azt a tendenciát, hogy míg a kilencvenes évek első felében nőtt a nem piaci szolgáltatások részaránya a GDP-n belül, addig a kilencvenes évek közepén – a közigazgatás kivételével – mindegyik ágazatban megfordult ez az irány. Csökkent a szolgáltatások volumene. Emellett az is szembeűnő, hogy az államháztartás fokozatosan visszavonul a szolgáltatások finanszírozásából.

A strukturális válság időszakát illetően a magyar fejlődésnek számos jellemzőit említettük. Ennek célja nem csupán az volt, hogy az olvasó számára viszonylag komplex képet adjunk arról az összefüggésrendszerrel, ami az átalakulás első szakaszában így vagy úgy kikerülhetetlenül jelentkezik. Legalább ennyire szándékunk implicit módon rávilágítani arra, hogy más, hasonló úton járó országokban e feladatok megoldásának a halogatása, esetleg szándékos elkerülése később súlyos problémaként jelentkezik, s lehetlenné teszi a folyamatos növekedési pályára állást. Ez eddig explicit módon Csehországban és Romániában mutatkozott meg.

A nem piaci szektorok és a meginduló növekedés

Bizonyítottunk tekintjük, hogy 1997-ben Magyarországon a GDP a vártnál érezhetően nagyobb arányban nőtt. Feltételezzük továbbá, hogy a kül- és belföldi előrejelző cégek egybehangzó prognózisainak megfelelően – hacsak valami váratlan fejlemény nem következik be – egy tartós növekedési periódus kezdetén vagyunk. A növekedés exportvezérelt, aminek fő hajtóerői a Magyarországon megtelepedett multinacionális vállalatok.

Nem vonjuk kétségbe, hogy e fejlődés lehetőségét a tulajdonviszonyok gyökeres

átalakítása, a megfelelő törvényi és szabályozási környezet kialakítása és a stabilizáció teremtette meg. Ehhez járult az elmaradott tárgyi és pénzügyi infrastruktúra megindult felzárkózása. Azt viszont le kell szögezni, hogy az államháztartási reform elmaradása nem akadályozta az ország méretéhez képest nagy volumenű külföldi működőtőke beáramlását.

Felfogásunk szerint a gazdasági fejlődés megindulásában az is számottevő szerepet játszott, hogy Magyarország (és természetesen Kelet-Közép-Európa több más országa) nem elmaradott, hanem kvázifejlett országgént kapcsolódik be a nemzetközi munkamegosztásba. Itt most a hangsúly nem a *kvázi*, hanem a *fejlett* jelzőn van, ezt elsősorban a nem piaci szektorok szintjére értve. Fentebb kifejtettük, hogy – mindenekelőtt a humántőke estében – a múltban ez nem jelentett automatikusan minden tekintetben hibás fejlődést. Így az, hogy a transzformációs válság időszakában – egyelőre – nem került sor bizonyos alrendszer drasztikus „hözzáigazítására” az ország GDP-jének megfelelő harmadik világbeli standardokhoz, nem akadálya, hanem egyenesen feltétele a most megindult növekedési folyamatnak.

Az, hogy az ország munkavállalói milyen fajta munkát milyen hatásfokkal képesek elvégezni az új szerkezeti, szervezeti körülmények között, mire taníthatók meg viszonylag rövid idő alatt, alapvető szerepet játszik abban, hogy egyáltalán milyen profilok kiépítése jöhet szóba. S hogy külföldi vállalati vezetők és más kvalifikált szakemberek tízezrei milyen higiéniai viszonyokat, egészségügyi hátteret, tömegközlekedést, távközlést, kulturális programokat, személyes kommunikációs partnereket, közbiztonságot, idegen nyelvű iskolákat stb. találnak itt (és nemcsak Budapesten, hanem az ország bármely területén), döntő lehet abban, hogy kiket és mennyiért lehet magyarországi munkára küldeni. Ilyen értelemben a doktrinerek szerint számos „luxusnak” értékelt állami kiadás *ex post* egyenesen jó beruházásnak bizonyulhat. Ugyanakkor a humán, illetve emberfüggő infrastrukturális befektetéseknek jó hatásfokú „üzembe helyezése” – ahol korábban ilyenek nem voltak – igen hosszú időt vesz igénybe, s eközben kulturális immunreakció fenyeget, a kilöködés veszélye is, mint azt éppen az utóbbi időben számos mohamedán és délkelet-ázsiai ország példája mutatja.

Bizonyos leegyszerűsítéssel úgy is fogalmazhatunk, hogy a nemzetközi munkamegosztásban a minőségi munkaerőt igénylő tevékenységek meghonosításával Magyarország többletlehetőségekhez juthat az olcsó munkaerőre szakosodott országokhoz képest. Ezt úgy értjük, hogy képzettsége, jobb egészségi állapota következtében a munkaerő termelékenysége magasabb, és ez a befektető számára ellentételezi a magasabb bérköltségeket. A Magyarországon letelepedett multinacionális vállalatok nagyjából ugyanígy gondolkodnak, nem tartják magasnak a magyar átlagot meghaladó bérszínvonalukat, s különösen dicsérik a munkaerő rugalmasságát.

Bár véleményünk szerint a versenyszférában a jövőben emelkedni fognak a reálbérek, a magyar és a nyugat-európai reálbérek közötti különbség még sokáig tartalékot jelent a versenyképesség fenntartására. Pontosabban fogalmazva, a termelékenység szintjében lévő tartalékok teszik lehetővé, hogy érzékelhető, viszont a termelékenység-növekedést nem meghaladó reálbér-növekedés következzen be a komparatív előnyök megtartása mellett. A reálbér-növekedésnek óhatatlanul át kell terjednie a nem piaci szférára is. Mi az ilyen fejleményt pozitívan értékeljük, mert itt a mai bérszínvonal kontraszelektiót, teljesítmény-visszafogást, korrupciót, paraszolvenciát és más díszfunkciókat konzervál, amit a nemzetgazdaság szempontjából is károsnak, sőt veszélyesnek tartunk.

E fejlemény várható bekövetkezése tovább árnyalja a közösségi szolgáltatások és a gazdasági fejlettség mérése közötti kölcsönkapcsolatot. A közalkalmazotti bérolló összeháródása azzal a következménnyel jár, hogy a növekedés szakaszában a GDP-paradoxon

fennmaradásának fő oka is módosul. Ebben az esetben ugyanis – változatlan kibocsátási volumen mellett – az érintett ágazatok költségei folyó áron növekednek a bérszínvonal növekedés által indukált mértékben. Mivel a nem piaci szektorok termelését a termelési költségek összegével értékeljük, a bérnövekedés növeli a nemzeti valutában, folyó áron mért GDP nagyságát. Ugyanakkor ez érintetlenül hagyja a vásárlóerő-paritáson összehasonlított fejlettséget, mivel az a költségvetésben dolgozók teljesítményét már korábban is a nemzetközi bérek alapján értékelte, tehát a hazai bérnövekedés hatása nem mutatkozik meg. Csökkenni fog tehát a rés a vásárlóerő-paritáson és a hivatalos valutaárfolyamon kimutatott fejlettség között, ez utóbbi fokozatosan hozzájárul a nemzetközi árakon számba vett tényleges fejlettségi szinthez.

Egy ilyen fejlődés prognosztizálása s annak értékelése azon múlik, hogy dinamikus fejlődés során milyen tényezőknek tulajdonítunk térben és időben szétterülő, pozitív externális hatásokat. Mi a magunk részéről a szűkebb értelemben vett oktatáson és szakképzésen kívül az egészségügynek, a tárgyi és intézményi infrastruktúrának, a közbiztonságnak, a sokszínű tömegkommunikációnak és informatikának, a magas kultúrának, az underclass-probléma kezelhetőségének és a társadalmi integráció fennmaradásának egyaránt ilyen nehezen kvantifikálható és bizonyítható – s önmagában természetesen csak potenciális – szerepet tulajdonítunk.

Ennek a kérdéskörnek – s ezen belül a kelet-közép-európai régió specifikumainak – legáltalánosabb problémája az, hogy hogyan gondolkodunk a gazdaság kulturális beágyazódásáról. A globalizációs tendenciák ellenére mindenképpen elgondolkodtatók azok a már általunk említett fejlődési kudarcok, amelyek gyors növekedés után jelentkeztek korábban egyes mohamedán, újabban pedig bizonyos délkelet-ázsiai országokban.

Az eddigi fejtegetéseknek az aggregált statisztikai mutatókra gyakorolt következményét a következőképpen foglalhatjuk össze. A kelet-közép-európai országokban a nem piaci közösségi termelés szintje az általános fejlettségükhöz képest magas volt, ugyanakkor azok ráfordításainak árai a termelési dotációk és a nyomott bérek miatt viszonylag alacsonyak. Belátható, hogy ennek hatására

- a nem piaci termelés alulértékeltisége a kilencvenes évek elején abban mutatkozott meg, hogy ezen országok fejlettsége nemzetközi árszinten mérve lényegesen magasabbnak mutatkozott, mintha azt a külkereskedelmi forgalomban használt hivatalos valutaárfolyamon nézzük. Vásárlóerő-paritáson nézve az átlagos fejlettségi szinthez képest magas a nem piaci szolgáltatások színvonala;

- a dotációk felszámolása a nem piaci termelés volumenét nem növelte, viszont a ráfordítások folyó áras értékét emelte. Ebből következően növelte a GDP-nek a hivatalos valutaárfolyamon kimutatott értékét, miközben a vásárlóerő-paritáson összehasonlítását nem befolyásolta;

- a szolgáltatások ráfordítási szerkezetén belül meghatározó az élőmunka, ezért a kilencvenes évek első felében a közszolgáltatásokban a foglalkoztatási színvonal megőrzése érezhetően tompította a GDP folyó áras visszaesését és volumencsökkenését;

- a későbbi években a közszolgáltatási szektorban a reálbérek csökkenése nem érintette a GDP volumenének változását és a vásárlóerő-paritáson kimutatott fejlettségi szintet, viszont csökkentette a folyó áras GDP értékét és annak a hivatalos valutaárfolyamon összehasonlított szintjét;

- míg a múltban a dotációk, ártámogatások felszámolása, a jövőben a közszolgáltatási szféra reálbéreinek várható emelkedése hozzájárul annak a jelenségnek a fennmaradásához, hogy a hazai valuta leértékelése nem követi az általános infláció ütemét;

- a valutaleértékelés elsősorban a külkereskedelmi forgalmat és a fizetőeszköz iránti keresletet befolyásolja, tehát erre figyelve kell a valutaleértékelést szabályozni. Ehhez többnyire az ipari termelői árindex alakulása ad támpontot. A nem ver-

senyszférában az ártámogatások leépítése és a közalkalmazotti bérek emelése viszont – paradox módon – a GDP árszintjét emeli, ez azonban közvetlenül nem csökkenti a hivatalos valuta árát.

A következőkben röviden kitérünk a fejlettségi paradoxon további, a gazdaságpolitikai elemzésekben eddig jórészt elhanyagolt vetületére.

A külföldi tőke jelenléte

A közép-kelet-európai országban mindenütt a legfontosabb teendők közé sorolták a külföldi tőkebefektetéseket vonzó környezet megteremtését. Ennek nyomán a kilencvenes évek folyamán hallatlanul gyors mértékben áramlott be a külföldi tőke a hirtelen nyitottá vált, mind földrajzilag, mind kulturális szempontból hozzá közelálló régióba.

A külföldi tőke térnyerését a gazdasági fejlődés elengedhetetlen feltételének tartjuk nemcsak a hazai tőkehiány pótlása miatt, hanem elsősorban azért, mert a befektetők nemcsak tőkét, hanem a korszerű szervezési ismereteket is meghonosíthatják, segíthetik az exportértékesítési piacok kibővítését és általában azt, hogy az eddig elszigetelten működő vállalati szervezetek visszataláljanak a világ gazdasági vérkeringésbe.

Gyakran megfeledekünk azonban a külföldi tőke jelenlétének azon következményéről, hogy így a megtermelt tőkehozadék is külföldi tulajdonba kerül. Reálgazdasági, tőkehatékonysági szempontból közömbösnek tűnhet a tőke hazai vagy külföldi eredete, a gazdasági növekedés több más mutatója tekintetében azonban korántsem ez a helyzet. A termelési és a jövedelmi trendek szétválását mutatja a bruttó hazai termék (GDP) és a bruttó nemzeti jövedelem (GNI)⁶ alakulása. Az előbbi a gazdaságban megtermelt érték alakulását mutatja, az utóbbi a magyar tulajdonban lévő termelési tényezők tulajdonosainak a termelésből származó jövedelmét fejezi ki. Elméleti szempontból – ha eltekintünk attól, hogy a tőke- és munkaerő-áramlás nemzetközi liberalizációja egyre jobban elmosza a nemzeti határokat – a gazdaság potenciális fejlődésének a GNI a releváns jelzőszáma, hiszen azt a jövedelemösszeget mutatja, amellyel a rezidens gazdasági alanyok ténylegesen rendelkeznek.⁷ Bár a tőkejövedelmek kiáramlását nagymértékben kompenzálhatja az, ha egy ország tartósan kívánatos befektetési célpont tud maradni mind a már itt működő, mind az újonnan érkező külföldi tőke számára, a közép-kelet-európai tőkeszegény régióban mindenképpen fontos ügyelni a megtermelt és a rendelkezésre álló jövedelmek megkülönböztetésére.

Témánk szempontjából a külföldi tőke dominanciájával kapcsolatban érdemes még azt is kiemelni, hogy a hazai tőkés réteg hiánya minden bizonnyal hosszabb időn keresztül korlátozni fogja azt, hogy az állami feladatokat magánadományokból finanszírozott nonprofit intézmények átvállalhassák.

⁶ A GNP (*Gross National Product*) helyett a legújabb statisztikai módszertan a GNI (*Gross National Income*) elnevezést használja, ezzel is utalva arra, hogy nem termelésről, hanem jövedelmekről van szó.

⁷ Az utóbbi években az európai integráció azáltal is felhívta a figyelmet a GNP fontosságára, mivel a közösségi jogszabályok a GNP arányában szabják meg a közösségi befizetések nagyságát, hasonlóan a nemzeti szinten alkalmazott jövedelemadózáshoz. A piacépítő támogatásokban való részesedést ugyanakkor a GDP szintjéhez kötik. Ebből következően az EU-val kezdődő csatlakozási tárgyalások során a tagjelölt országok GDP-je és GNP-je minden bizonnyal egyenrangúan fontos mutató lesz annak megítélésében, hogy a csatlakozás milyen előnyökkel és terhekkel jár a régi, illetve az új tagok számára.

Az államháztartási reformról

Az eddigiekben vitattuk azt, hogy közgazdaságilag értelmes a nem versenyszféra finanszírozásának doktriner csökkentése. Ez azonban a legkevésbé sem jelenti azt, hogy a magunk részéről nem tartanánk indokoltnak gyökeres reformokat ezeken a területeken, s ezen belül mind az állami szerepvállalás újragondolását és újrafogalmazását, mind pedig a finanszírozási technikák átalakítását. Csak éppen ezt nem a megtakarítás, hanem a funkcionalitás nézőpontjából kellene megközelíteni. Nem vonjuk kétségbe azt sem, hogy a jelenleg meglehetősen lepusztult állapotban lévő alrendszer is pazarolnak helyenként. Azt azonban kategorikusan kétségbe vonjuk, hogy a pénzügyi restriktió jó eszköz lenne a racionálisabb, eredményesebb tevékenység kikényszerítésére. Ezért a valóban szükséges reformokat csakis a növekvő gazdaság körülményei között lehet sikeresen végrehajtani. Ezen belül mi is egyetértünk azzal, hogy helyenként célszerű a piacosítást. Ahol erre nincs mód, ott is érdemes előnyben részesíteni a piacform megoldásokat. Így a hiánygazdaság és az olcsó bérek politikája következtében szinte mindenhol kialakult „gép helyett emberkonstrukciókat” a gazdasági racionalitás fordíthatja át „ember helyett gépkonstrukciókra”. S mindennek másik oldalaként minden lehetséges eszközzel elő kell mozdítani a fogyasztói választás lehetőségeinek kiszélesítését. A fogyasztói önrész megjelenését adott esetben célszerűnek látjuk. Továbbá azt sem zárjuk ki, hogy korábban ingyenes vagy csaknem ingyenes szolgáltatásokat megfelelő feltételek biztosítása esetén teljes mértékben fizetővé alakítsanak át, ha ez a társadalmilag indokolt megoldás. A lényeg az állami ellátási feladatok körének szisztematikus végiggondolásában és a feltételek sokoldalú mérlegelésében áll. További iránytű lehet e tekintetben az a trend, amely az Európai Unió országaiban kirajzolódik, minthogy ez mind a feltehető racionalitást, mind a társadalmi legitimitációt szolgálja.

Még egy összefüggésben érdemes tisztázni a közép-kelet-európai országok Európai Unióhoz való viszonyát. A csatlakozási tárgyalások megkezdésével a belépni szándékozó országok gazdaságpolitikájában prioritást kaptak a jogharmonizációs és intézményi felkészülés teendői. Ezek között viszont csak elvétve szerepelnek a közösségi szolgáltatásokat érintő feladatok. Ebből látszólag az a következtetés adódik, hogy az EU-ban ez a terület kevésbé preferált. Valójában a közösségben egészen más indokok miatt nem foglalkoztak eddig intenzívebben a közösségi szolgáltatások integrációjával. Először is azért, mert az integráció egyik vezérelve a szubszidiaritás, vagyis az, hogy minden problémát lehetőleg a felmerülés helyén kell megoldani. A közösségi szolgáltatások és elsősorban a humán infrastruktúra működtetése tipikusan helyi, regionális szintű feladat. Nem igényli a közösségi szintű szabályozást.

Másfelől az is fékezte a EU közös politikájának kidolgozását, hogy a tagországokban tradicionálisan fejlett a jóléti, közösségi szektor. Ugyanakkor az EU tekintetében a formális előírások gyakran nem azonosak a tényleges folyamatokkal. A szakminiszterek és apparátusuk rendszeres találkozása egyfelől, az emberek szabad áramlása másfelől *de facto* sokkal gyorsabb konvergenciához vezet egyes területeken (például az oktatási rendszerekben), mint amire a döntéshozók eredetileg számítottak. Kellő óvatosságot és körültekintést igényel ezeknek a nemzeti politika szempontjából igen érzékeny területeknek a közelítése. Az is nehezíti a feladatot, hogy a közösségi szolgáltatások nemzetköziesedését nem segítik azok a mikroszinten végbemenő folyamatok, amelyek a versenyszférában, a multinacionális vállalatok terjeszkedésével a harmonizálás számos kérdését – közösségi beavatkozás nélkül is – megoldják.

Annyiban is időszerű a közszolgáltatási szektor szerepének és igazgatásának koncepcionális újragondolása, hogy ezzel be lehet kapcsolódni a világszerte most induló korszerűsítési trendbe. A közelmúltban az államháztartási működés reformja ugyanis nemcsak

a közép-kelet-európai régióban, hanem a világ számos országában napirendre került. Másról is felerősödtek a kritikák a túlméretezett és bürokratikus állammal szemben, valamint mérvadóvá vált az a meggyőződés, hogy az államháztartás egyre növekvő hiánya nem annyira a keresletet élénkíti, mint inkább forrásokat von el a vállalkozások növekedése elől. Ezt az áramlatot erősíti az Európai Monetáris Unió által megkövetelt igen szigorú költségvetési politika is.

Az áttörést szinte mindenütt az államháztartás finanszírozását érintő szemléleti változástól várják. A költségvetés eddig lényegében az állami intézmények költségeit, inputjait finanszírozta, és a források szabályszerű felhasználását kérte számon. Kevésbé foglalkozott azzal, hogy a ráfordítások milyen állami feladatok milyen szinten való ellátását biztosítják. A feladatfinanszírozásra való áttérés több haszonnal is járhat. A költségvetés-készítés és -elfogadtatás menetében a politikai döntéshozatal a társadalmi szempontból releváns kérdésekre összpontosít, vagyis arra, hogy az állam milyen feladatok ellátását és azoknak milyen módon való finanszírozását vállalja. Az inputok helyett az output finanszírozása érdekeltté teszi a közösségi szolgáltatásokat nyújtó intézményeket a költségekkel való takarékoskodásban, illetve a szolgáltatások minőségének javításában. A közszolgáltatások igazi fejlettségét is valójában csak akkor lehetne megállapítani, ha a költségek, a ráfordítások helyett az azok által előállított szolgáltatások színvonala válna mérhetővé.

Ebből következően a költségvetési források hatékonyabb felhasználása nem csak a kiadások visszafogásán és az adóterhelés csökkentésén keresztül járulhat hozzá a gazdasági növekedéshez. Társadalmi szempontból mindenképpen az a kedvező út, ha a finanszírozás módjának változtatásával javítható az adott finanszírozási forrásokból előállított közösségi szolgáltatások minősége és mennyisége. Ez közvetlenül növeli a GDP volumenét.

Míg a fentiekben arra a paradoxonra mutattunk rá, hogy a nemzetközi összehasonlításban „túlzott” mértékben fejlett nem piaci szektorok léte magát a GDP-t is növeli, a költségvetés nézőpontjából mindez csak kiadás. Ha tehát a fentiekben azt a véleményünket fejtettük ki, hogy a végiggondolatlan restriktio hatásai gazdasági szempontból is problémát jelentenek, s az állam részleges vagy teljes kivonulása ezekről a területekről csak hosszabb távon indokolt, s ráadásul a bérnövekedés is prognosztizálható és helyesíthető, akkor nem térhetünk ki a fiskális következmények elől sem. Ez más szóval azt jelenti, hogy Magyarországon, de alighanem egész Kelet-Közép-Európában a relatíve magas adó- és járulékszinttel hosszabb távon együtt kell élni.

Nem helytálló viszont az az érvelés sem, hogy a magas társadalombiztosítási járulékok elriasztják a külföldi működő tőkét. A tőke a megtermelt hozzáadott értékre jutó fajlagos munkaerőköltség csökkentésében érdekelt. Ennek alakulását több tényező befolyásolja: így a termelékenység, a bérköltségek és a bérek járuléka. Amennyiben a társadalombiztosítási járulékok fejében nyújtott szolgáltatások javítják a munka minőségét, termelékenységét, akkor összgazdasági szinten megtérül a járulékok fizetése. Az egyéni kibúvókat pedig az ellenőrzési rendszer erősítésével, a járulékok jövedelemfüggőségének lazításával, például fix járulékok bevezetésével lehet visszaszorítani.

Azt természetesen nem gondoljuk, hogy a GDP folyamatos és jelentős növekedésével ne lehetne „kinőni” a magas adókulcsokat. Azt azonban független fejjel érdemes végiggondolni, hogy a magyar lakosság milyen adóterheket vállal bizonyos ellenszolgáltatások javulása, illetve korábbi szintjének megtartása fejében. S ettől kezdve az már csak adótechnikai kérdés, hogy milyen adónemek kiket mennyire érintenek, illetve kiknek milyen adókedvezményeket célszerű adni. Így a növekedés és az azt is szolgáló életminőség – ha nem is könnyen – összhangba hozható.

A fentebbi gondolatmenetünk egy ponton a költségvetésnek is kínál „vigaszt”. Annak

adtunk hangot, hogy számos intézményt, hálózatot, amit ma a pénzügyi szakemberek eltúlzott mértékűnek tartanak, egy későbbi időszakban amúgy is ki kellene építeni, s minthogy ezek rekonstrukciója bizonyára olcsóbb, mint egy új beruházás költségei, a meglévő közszolgáltatási rendszerek „átmentése” a későbbiekben beruházási költségektől mentesíti a költségvetést. Ez nem csak akkor igaz, ha ezek a beruházások államiak lennének. Indirekt formában akkor a költségvetést terhelné, ha a beruházó a magán- vagy a nonprofit szféra.

Az tehát, hogy a közép-kelet-európai országok viszonylag fejlett nem piaci szektort hoztak magukkal, egyfelől hosszabb távon a versenyképességüket alapozza meg, másfelől a fejlettségüket kedvezőbb megítélésbe helyezi. A rövid távú, a folyó költségeket érintő restriktívok elsősorban a rendszerben lévő munkaerő, de részben az állóeszközök megléte miatt nem okozott eddig drasztikus visszaesést sem a GDP volumenében, sem a vásárlóerő-paritáson mért fejlettségben. Hosszabb távon azonban a kapacitások esetleges további felélése mind a GDP volumenében növekedésslassulás formájában, mind áttételese a versenyszektorok előnyeinek csökkenésében érződni fog.

Az már az ezredforduló utáni korszak alapvető gazdaságpolitikai döntési feladata lesz, hogy egy elképzelt tartós növekedési pályához milyen ráfordításokat rendel hozzá a nem piaci szférában, amikor már az általunk tárgyalt paradoxon teljes mértékben érvényét veszítette.

Hivatkozások

- ARTNER ANNAMÁRIA–NOTAI ANDRÁS [1997]: Felzárkózási esélyek a statisztikai adatok alapján. Statisztikai Szemle, 4-5. sz.
- BALE, M.–DALE, T. [1998]: Public sector reform in New Zealand and its relevance to developing countries, *The World Bank Observer*, vol.13 no. 1. február, 103–121. o.
- IEA [1988]: The IEA study of written composition I. The international writing tasks and scoring scales. Oxford University Press, Oxford.
- JÁNOSSY FERENC [1969]: Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz.
- KSH [1996]: A GDP (bruttó hazai termék) nemzetközi összehasonlítása 1993. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- POSTLETHWAITE, T. N.–WILEY, D. S. [1992]: The IEA study of science II. Science achievement in 23 countries, Oxford.
- SZAPÁRY GYÖRGY–JAKAB M. ZOLTÁN [1998]: A csúszó leértékelés tapasztalatai Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 10. sz.